

бліотеками завдання підвищення рівня та якості обслуговування користувачів, документного та інформаційно-бібліографічного забезпечення фахової підготовки юридичних кадрів. Для виконання цього важливого завдання необхідно найближчим часом скласти план координації її роботи провідних бібліотек м. Харкова з метою створення зведеного електронного каталога на всі види бібліотечних ресурсів, що надасть змогу перетворити Харків у потужний центр інформації, підвищити рівень бібліотечного забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі права.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Климova Г.П. *Освіта і цивілізація: Моногр.* – Х.: Право, 1996. – С. 28–37.
2. Орлов П.И., Луганский А.М. *Научно-образовательная сеть Харькова: содержание и использование, проблемы и перспективы: Научно-практ. пособие.* – Х., 2000. – С. 74–77.
3. Арчакова С.О. *Значення індивідуально-особистісних рис студента у формуванні бібліотекаря-професіонала // Вісн. Харків. держ. акад. культури: Зб. наук. праць.* – Х.: ХДАК, 2000. – Вип. 3. – С. 107–119.
4. Рогова П. *Соціальне призначення і функції освітянських бібліотек України // Бібл. планета.* – 2001. – № 1. – С. 26–28.
5. Шуліка Х. *Навчання користувачів: сервіс-пропозиція університетських бібліотек // Університетські бібліотеки.* – К., 2000. – С. 3–7.
6. Ярмиш О.Н. *Проблеми формування правової та політичної культури молоді та студентства // Актуальные проблемы гуманитарных наук и их информационное обеспечение: VI Междунар. студ. науч. конф.* – Х., 1999. – С. 21.

Надійшла до редколегії 16.07.2001 р.

УДК 025.5+711.5.57(477.54)

В.В. ЩАБЕЛЬНИК

ДОВІДКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ АПАРАТ ВУЗІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Розглядається розвиток ДБА вузівських бібліотек на етапі переходу до автоматизованих бібліотечних технологій. Визначається склад ДБА.

На сучасному етапі інформатизації суспільства неухильно зростає роль інформаційної діяльності бібліотеки, зокрема її довідково-бібліографічного апарату. Сьогодні його завдання – інформувати не тільки про склад і зміст бібліотечного фонду, про нові надходження документів до нього, а й надавати інформацію за разовими та постійними запитами користувачів про вітчизняні та зарубіжні документні джерела і їх місця розміщення за межами окремої бібліотеки.

Ефективно вирішувати ці завдання в умовах глобальної інформатизації суспільства можливо лише завдяки впровадженню в довідково-бібліографічну діяльність автоматизованих технологій. Саме тому головним напрямом удосконалення роботи вузівських бібліотек є комп'ютеризація бібліотечно-бібліографічних та інформаційних процесів. Нині все більше вузівських бібліотек України впроваджують комп'ютерні технології і сягнули певних успіхів у розвитку ДБА.

Традиційно ДБА вузівської бібліотеки розглядається як організована сукупність карткових ІПС і творів друку. Можливо використання інших матеріальних ресурсів – магнітних стрічок, мікрофільмів, електронних носіїв. Крім того, в ДБА представлені вторинні та первинні документи. До вторинних документів належать довідкові, бібліографічні та інші інформаційні видання і матеріали. Первинні документи – зібрання творів.

Родовим поняттям ДБА є ІПС (інформаційно-пошукова система), тобто логічна система, призначена для інформаційного пошуку, яка уявляє собою сукупність інформаційно-пошукового масиву, інформаційно-пошукової мови, правил використання, критерію видачі та технічних засобів (ГОСТ 2.27-80). Будь-яка система входить до системного утворення вищого рівня. Так само всі ІПС ДБА (каталоги, картотеки, покажчики тощо) є складовими частинами цілісного ДБА, який у свою чергу слід розглядати як систему. Таким чином, ДБА є великою (макро) ІПС, яка складається із сукупності малих (мікро) ІПС, його підсистем.

Традиційно ДБА поділяється на три частини: довідково-бібліографічний фонд; система каталогів і картотек; фонд виконаних довідок.

Довідково-бібліографічний фонд є складовою частиною загального фонду бібліотеки. Він включає: довідкові видання, універсальні енциклопедії та словники, державні бібліографічні та загальні ретроспективні покажчики, джерела науково-допоміжної бібліографії, покажчики бібліографічних посібників тощо. Так, ДБА фондів більшості бібліотек м. Харкова містить літературу бібліографічного характеру: постанови, розпорядження Верховної Ради, збірники законодавчих актів та постанов, матеріали довідкового характеру, універсальні та спеціальні енциклопедії, словники, довідники, термінологічні та тлумачні словники, довідкову літературу про Харків та Харківську область, тематичні та бібліографічні довідники, галузеві покажчики, періодичні видання, бюлетені Міносвіти України, видання Книжкової палати України, автореферати дисертацій, дисертації, покажчики друківаних праць викладачів. Останнім часом набувають поширення довідкові матеріали на CD-ROM, їх також включають до ДБА. Наприклад, електронні універсальні енциклопедії, такі як «Велика енциклопедія Кирила та Мефодія», галузеві, краєзнавчі енциклопедії («Харків – культура та побут») тощо. Групу енциклопедій доповнюють бібліографічні довідники культурологічного змісту «М.І. Глинка та його час»,

«Мистецтво Слобожанщини» та ін. У вузівських бібліотеках користуються попитом CD-ROM з навчальними програмами, зокрема підручники з іноземних мов, ділові ігри тощо. Нині почали виходити диски: «Математична школа», «Анатомія комп'ютера», «Автокурси», «Фізика в картинках», «Уроки з математики», «Уроки з фізики», «Уроки з геометрії». Користуються попитом CD-ROM «Електронна бібліотека», яка містить 20 000 книг та статей, довідкові видання, видання з психології, техніки та гуманітарних наук, «Електронна бібліотека. Випуск 2.»), яка містить повнотекстові бази даних з гуманітарної та художньої літератури.

Традиційна система каталогів і картотек складається з АК, СК та АПУ до нього, СКС, ПК використовується тільки в медичних бібліотеках, крім того є картотеки, які досить широко і багатоаспектно розкривають склад і зміст фондів. Так, у більшості вузівських бібліотек ведуться: картотека на дисертації та реферати дисертацій, картотека праць викладачів, тематичні картотеки. До складу ДБА можна віднести і фактографічні картотеки. Наприклад, у бібліотеці Харківської державної академії культури є картотека, яка містить: прізвища, імена та по батькові, посади діячів науки, культури, політики, списки громадських об'єднань, міністерств, партій, благодійних фондів, статистичні дані щодо освіти, статистика культури (бібліотеки, музеї, архіви), статистика видавничої діяльності, розшифрування аббревіатур, відомості про святкові дні на рік.

Все більше поширюється електронні каталоги. Практично всі бібліотеки вузів Харкова створюють такі каталоги з різноманітних баз даних.

У більшості вузівських бібліотек організацію електронного каталога розпочали з введення відомостей про нові надходження до фонду, про праці співробітників вузу. Пізніше, з накопиченням певного досвіду, склад і зміст баз даних розширився. Бібліотеки вважають за доцільне створювати окремі бази даних за видами документів. Так, у технічних вузах розповсюджені бази даних стандартів, статей з валютних журналів, у мистецьких вузах – БД нотних видань. Електронні каталоги майже всіх бібліотек мають бази даних дисертацій. Але здебільшого БД створюються за тематикою документів. Практично всюди діє бази даних, які містять законодавчі матеріали, зокрема з правового забезпечення вищої освіти, бази даних документів з проблем вищої школи, з організації навчального процесу, методики викладання окремих дисциплін тощо. Електронний каталог кожного вузу має бази даних, що надають відомості про документи за профілем вузу і суміжних галузей. Наприклад, у Харківському державному автодорожньому технічному університеті створено бази даних «Транспорт», «Екологія», у Харківському державному медичному університеті – бази даних медичної літератури, суспільно-екологічної літератури тощо.

Для задоволення інформаційних запитів з навчальних курсів, що форму-

ють світогляд майбутніх фахівців, не тільки в гуманітарних, а й в технічних вузах створені БД «Філософія», «Релігія», «Політика» та ін.

Бази даних тематичного характеру поки що менш поширені, але в електронних каталогах багатьох вузів вони є. Так, у Харківському державному автотодорожному технічному університеті користується попитом інформація з баз даних «Грушевський – перший президент України», «Наш Харків», «Аномальні явища», «Біоенергетика».

Збільшення кількості баз даних та їх обсягу приводить до того, що певна частина фондів бібліотек відбивається в електронному каталозі і таким чином здійснюється ретроспективна конверсія. Завдяки цьому, через певний час, основна частина бібліотечних фондів буде відображатися в автоматизованому довідковому апараті.

Обсяг пам'яті електронного каталога та можливість паралельного підключення до ЕОМ більшої кількості терміналів, доступ до баз даних з різних територіально віддалених місць підвищує можливість пошук в електронному каталозі. Створення віртуального ДБА, здавалось би, ставить під сумнів існування традиційних каталогів, оскільки електронний каталог забезпечує пошук документів за різними ознаками і завдяки цьому зникає потреба у веденні кількох каталогів. Але сьогодні жодну з форм ДБА, в тому числі і автоматизовану, не можна вважати єдиною можливою, кожна має свої переваги, недоліки, особливості. Деякі з користувачів залюбки працюють з картками або каталогами в книжковій формі, як із найбільш звичними джерелами отримання інформації. Інші надають перевагу цим формам тому, що при перегляді бібліографічного запису в них виникає низка асоціацій та логічного зв'язку, що дозволяє розширити або конкретизувати пошук. В електронному каталозі процес пошуку «закритий», тобто користувач не має змоги відкоригувати пошуковий образ запиту одночасно з веденням пошуку. Користувач електронного каталога не має можливості бачити каталог в цілому, а лише його частину. Записи в ньому групуються кожного разу заново залежно від запиту. Можна задати будь-який порядок виведення відомостей про релевантні документи – хронологічний, алфавітний або інший.

Сучасний читач висуває обґрунтовані претензії до повноти, точності та оперативності пошуку в традиційних бібліотечних каталогах. Обсяг систематичних та алфавітних каталогів у вузівських бібліотеках різко знижує оперативність пошуку. Як правило, читач знає тільки автора, тему та рік видання потрібної йому книги. Тривалий та невдалий пошук його втомлює та дратує. Автоматизований ДБА частково усуває незручність при спілкуванні користувача з пошуковою системою бібліотеки. Він виконує функції алфавітного, систематичного та предметного каталогів, а також цілої низки допоміжних картотек, які забезпечують пошук потрібної інформації.

Третя складова частина ДБА – фонд виконаних довідок, або «фонд не-

опублікованих бібліографічних посібників», який вважають частиною ДБА бібліотеки, що містить зібрання виконаних раніше письмових бібліографічних довідок [1]. Фонд виконаних довідок є проміжним явищем між довідково-бібліографічним фондом та системою каталогів і картотек та компенсує відсутність потрібних посібників у довідково-бібліографічному фонді. Крім копій виконаних письмових довідок, цей фонд містить оригінали чи копії бібліографічних покажчиків, списків, оглядів, які не були опубліковані [2].

Але, на наш погляд, з впровадженням автоматизованого ДБА можливо не буде необхідності в існуванні фонду виконаних довідок, оскільки при автоматизованому обслуговуванні користувачів вся ця інформація зберігатиметься в базі даних електронного каталога, що значно полегшить довідково-бібліографічну роботу бібліотеки.

Таким чином, вузівські бібліотеки м. Харкова прагнуть розширити свої можливості у набутті різної інформації на нетрадиційних носіях. У сучасному інформаційному суспільстві вузівські бібліотеки не задовольнятимуться тільки своїми інформаційними ресурсами для надання користувачам необхідної інформації. Нині бібліотеки мають можливість скористатися інформаційно-пошуковою системою ІНТЕРНЕТ, чи інформаційними ресурсами інших комп'ютерних мереж (Oracle, Infomix). Нині будь-яка бібліотека, яка має вихід до глобальної комп'ютерної мережі, може використовувати віддалені електронні джерела інформації у повсякденній бібліографічній роботі, значно доповнюючи свій інформаційний потенціал та перелік наданих користувачам послуг [5]. Використання ресурсів глобальних комп'ютерних мереж дозволяє розширити інформаційний потенціал вузівської бібліотеки та компенсувати недоліки або відсутність цінних зарубіжних бібліографічних джерел.

Практика бібліотек свідчить: якщо раніше метою ДБА було надати користувачеві доступ до інформації, яка зберігається в бібліотеці, найголовнішою його функцією – бути ключем до фонду первинних документів, розкривати його зміст в авторському, персональному, за видами творів друку, змістом та іншими аспектами, то нині його функції значно розширюються, виводячи користувача на новий рівень задоволення інформаційних потреб.

Таким чином відбувається трансформація ДБА. При збереженні традиційних складових частин апарата виникають системи, які містять бібліографічні та повнотекстові бази даних з різних галузей знання. Все зрозумілішим стає обмеженість інформаційних можливостей традиційного ДБА, хоча мабуть він ще тривалий час співіснуватиме з автоматизованими ІПС. Виникає запитання: яким буде ДБА недалекого майбутнього? Скільки він матиме складових частин? І що це будуть за частини? Яке місце він матиме у складі довідково-бібліографічного фонду та системи каталогів і картотек? Чи буде бібліографічна база даних вважатися ще однією складовою частиною СК і К, чи

вона стане окремою частиною. На наш погляд, доцільно виділити четверту складову частину ДБА – автоматизовані ІПС, які містять електронний каталог, бібліографічні бази даних та видання на CD-ROM.

Нині неможливо говорити про існування ДБА в одній формі – традиційній чи електронній, тому ми погоджуємося з визначенням ДБА, яке запропонував І.Г. Моргенштерн: «ДБА – це ІПС у документальній та/або електронній формі, метою якої є оптимальний пошук бібліографічної та фактографічної інформації, орієнтація в інформаційних ресурсах» [3]. Нині жодна бібліотека ще не відмовилась від традиційного ДБА і повністю не перейшла до автоматизованих ІПС. Тому, на наш погляд, це визначення можна дещо відкоригувати: ДБА – це сукупність традиційних та електронних ІПС, призначена для пошуку бібліографічної та фактографічної інформації, яка орієнтує в інформаційних ресурсах.

Отже, якщо довідково-бібліографічний апарат ще декілька років тому був цілком визначеним явищем, то нині це система, що розвивається яка за останні роки набула певних змін та доповнень. Ще ведуться дискусії з приводу визначення ДБА, його складу та функцій у контексті автоматизованих бібліотечних технологій. Виникнення терміна «віртуальний» ДБА викликало багато відгуків у науковців з приводу доцільності його вживання. Але як інакше назвати довідкові та бібліографічні джерела, які ми отримуємо за допомогою інформаційно-пошукових систем ІНТЕРНЕТ та інформаційних ресурсів інших комп'ютерних мереж, як не «віртуальний» ДБА, що містить всі джерела глобальних мереж, які є довідковими відомостями за будь-якими видами, типами та галузями знання, до якого не входять бази даних окремої бібліотеки [5].

Упровадження автоматизованого ДБА в роботу вузівських бібліотек стане першим кроком до виконання ними нової функції. Стрімкий розвиток глобальних комп'ютерних мереж сприяє утворенню нової інформаційної інфраструктури, де бібліотека забезпечуватиме доступ до інформаційного всесвіту без кордонів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Библиотечное дело: Терминологич. словарь. – М.: Книга, 1986. – 140 с.
2. Библиотечное дело: Терминологич. словарь / Рос. гос. б-ка. – 3-е значит. перераб. и доп. изд. – М.: Книга, 1997. – 168 с.
3. Моргенштерн И.Г. Аппарат. Какой он? // Науч. и техн. б-ки. – 1987. – № 8. – С. 21–23.
4. Назорная Л.Я. К проблеме виртуальности справочно-библиографического аппарата библиотеки // Науч. и техн. б-ки. – 1997 – № 8 – С. 23–29.
5. Степанов В.К. Виртуальный СБА: Проблемы внедрения и использования в библиотеках // Библиогр. – 1996. – № 4. – С. 5–8.